

Az első magyarországi ősnymda

ANDREAS HESS BUDAI MŰHELYE (1472–1473)

Bánfi Szilvia–V. Ecsedy Judit

A Magyar Nyelv és Magyar Könyv ünnepét Buda 1686. évi visszavívása emlékére rendezi meg a Budavári Önkormányzat és a Litea Könyvbolt a Szentháromság téren már több mint tíz éve. Ebből az alkalomból idén, szeptember 2-án emléktáblát avattak az

azaz a *Budai Krónika* nemzeti könyvtári példányát, valamint meghallgathatták az első hazai ősnymda tevékenységét bemutató vetített képes előadásokat, amelyeket – számot adva az újabb kutatási eredményekről is – a könyvtár két tudományos munkatársa,

alkancellár közvetlen hívására érkezett Itáliából 1471 (egyes vélemények szerint 1472) késő tavaszán Budára. Vitéz már korábban értesült a szöveg-többszörözés új lehetőségéről, amely felkeltette érdeklődését. A budai királyi udvarban tevékenykedő humanista kör szá-

A Hess András tér 4-es számú ház, ahol valószínűleg az első hazai ősnymda működött

első magyarországi nyomdász, Andreas Hess emlékére azon a házon, ahol nyomdája 1472–1473-ban működött: Buda várában, a Fortuna házában. A Hess András tér 4-es számú ház falán elhelyezett emléktábla Rieger Tibor szobrászművész alkotása. Ehhez a megemlékezéshez kapcsolódva az Országos Széchényi Könyvtárban az érdeklődők két napig megtekinthették az első Magyarországon nyomtatott könyv, a *Chronica Hungarorum*,

V. Ecsedy Judit és Bánfi Szilvia tartott. Az alábbiakban előadásunk rövid összefoglalóját adjuk közre.

Ismert tény, hogy a könyvnyomtatás feltalálását követően, viszonylag hamar Magyarországon is alkalmazták Gutenberg találmányát, megelőzve többek mellett Angliát, Ausztriát vagy Csehországot.

A német származású Andreas Hess Vitéz János esztergomi prímás, királyi kancellár biztatására és Kárai László

mára, így magának az esztergomi prímásnak is igen fontos lehetőségként merülhetett fel írásművük nyomtatott formában való terjesztése. Ezt igazolja a 15. század nagyhatású matematikusának és csillagászának, Johannes Regiomontanusnak valószínűleg még Budán megfogalmazódott, de Nürnbergben megvalósított kiadói programja, amely egybeesett Vitéz János elgondolásával. Regiomontanus feltehetően éppen Hess Budára

Ad uenerandum dñm Ladislaū prepositū ecclesie
buden: pthontariū apostolicū: nechon uicecācel-
lariū serenissimi regis Matthe i cronica bugaroz
Andree prefatio.

Quoniam in superiori tempore uenerande dñe in latio uersare:
quiderēq; quāto emolumento ac decori hoim generi bi uiri
forēt: q; magno pstantes ingenio suā diuinā industriā compmē-
dis libris adhibebant: placuit mihi tam dignū tamq; excellens
studū mea pro uirili capeffere: ut siquid demū assequi possēm:
id non in meam dūtaxat: uerū etiam pluriū mortalū utilitatē
conuerterē. Vnde cū dei benignitate p uoto meo aliquātilper
profecissem: & ob id rei ad inclytum hungarie regnū tua gratta
accerlitus uenirem: effemq; nō parum ociosus: suscepti laborem
ingentem diezq; plenū: imprimendi uidelicetronicū pānonie
opus: labore inqua: quē omnibus hungaris gratū atq; iocundū
fore putauī: quādoquidem: ut quisq; natale solum unice diligit:
reliquisq; orbis terrarum partibus longe anteponit: ita & suos:
qualem uitam egerint: quic; uernaticus scire plurimū exoptat:
ut siqua preclara: memoratūq; digna cōspexerit: imitari debeat.
siqua uero minus feliciter gesta compererit doctus precauere
possit. Sed cum animaduertem: & diu mecum ipse uolūtare:
cui meam primam in hoc sedulitatē pluribus diebus lucubratā
dirigerē: te preter domine mi obseruandissime inuenio neminē.
Quippe & tu de me optie meritis es: & sine te susceptus labor
neq; miri: neq; expleri potuisset. Accipe itaq; hoc munusculum
nostrum iure quodam tue excellentie dedicādū: ut q; uidelicet
potissima laboris causa extitit: ipsius quoq; operis particeps
esse debeas. Et siqua indies maiora excudemus: tuo etiā illustri
nomini dedicanda putabimus.

Incipit prima pars cronice de origine bugaroz:
de descenlu de Isctia in panoniam: de bellis cōtra
diuerlas natiōes habitis: ac de expulsiōe eorūde
& restitū in Isctiam.

A Budai Krónika ajánlása

érkezésének időszakában hagyhatta el Magyarországot. Vitéz János pedig 1472 kora tavaszán a Mátyás királlyal szembeni elmérgesedő konfliktusa következményeként házi őrizetbe került, majd augusztusban ott halt meg.

A király és a kancellára közötti éles összecsapás jelentős hatással volt az ekkoriban érkező Andreas Hess jövőbeli helyzetére, hiszen rövidesen elvesztette mecénását. Ez súlyosan érintette nyomdai vállalkozását. Ezen előzmények miatt

állíthatta fel szerény műhelyét Kárai László budai házában, valamint magyarázatot adhat arra is, hogy Andreas Hess az elkészült krónika ajánlását miért nem Vitézhez, hanem Káraihoz intézte.

Az első magyarországi nyomda szempontjából különös fontosságú a *Chronica Hungarorum* ajánlása, amely az egyetlen írott forrása a magyar nyomdászat kezdetének. Hess a *Budai Krónika* nyomtatásához 1472 nyarán kezdett hozzá. A támogatás elmaradása magyarázhatja, hogy a nyomtatás tíz hónapig elhúzódott. Hess ajánlásában említi: hite

Vitéz János feltételezett portréja

szerint minden magyar ember számára kedves és kellemes mű megjelenítésére vállalkozott óriási és sok napot igénylő munkával, Pannónia Krónikájának kinyomtatására. Ez is, mint általában az ősnymtatványok, címlap nélkül jelent meg. A nyomtatás helye, időpontja és a nyomdász neve az utolsó lap záró sorában olvasható. A kolofon tanúsága szerint Andreas Hess a *Budai Krónikával* 1473. június 5-én, Pünkösöd előtti napon készült el,

Finita Bude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
in uigilia penthecostes: per Andream Hess

A kolofon

feltehetően a pütkösdí orszá-
gos vásáron kívánta forgalom-
ba hozni nyomtatványát.

Az idén 543 éves latin nyelvű *Chronica Hungarorum* az első Magyarországon nyomtatott könyv, amely a magyarok történetét tárgyalja, és a többféle kézirat forrásból a 14. században összeszerkesztett magyar krónika egyik változata. Ezt egészítették ki utóbb a nyomtatás idejéig történt eseményekkel. A mű két részből áll: az első a hunok történetét (24 fejezet), a második a magyarok történetét (246 fejezet) meséli el.

Andreas Hess a nyomtatáshoz valószínűleg Vitéz János támogatásával szerzett papírt. Budai műhelye a betűkészlet mérete alapján nem tartozott korának jelentős nyomdái közé. Feltehetően alig félmázsányi betűkészlettel és egy faszajtóval rendelkezett. A szakirodalom korábbi megállapítását, amely szerint betűtípusa a római Lauer-nyomda készletével azonos, onnan eredeztethető, az újabb kutatások cáfolják.

A nagyjából 200–240 példányban kinyomtatott *Budai Krónikából* mindössze tíz maradt fenn a világon. Nem teljesen egyformák, mert bár a nyomtatott szöveg azonos, a kor szokásának megfelelően, hogy minél inkább hasonlítson a kézírásos kódexekhez, utólag többé-kevésbé díszítették. A címetek, kezdőbetűket vörös festékekkel rajzolták, de némelyik fennmaradt példányban többszínű tollrajzok is találhatóak.

Mind a tíz fennmaradt példánynak külön története van, amelyet a kutatás mára feltárt, hiszen az ebből a Budán rendkívül korán létesült könyv-

Mátyás király kőbe vésett alakja a Budai Várban

nyomtató műhelyből kikerült ősnymtatványok régiségük és ritkaságuk miatt kiemelkedő kincsei minden könyvtárnak. A fennmaradt példányok közül kettő Budapesten, a többi Bécsben, Krakkóban, Lipcsében, Szentpéterváron, Párizsban, Prágában, Rómában és Princetonban, Amerikában található.

Érdekes, hogy Magyarországon elsőnek Bél Mátyás tudósította a Krónikáról, 1745-ben, amikor tudomására jutott, hogy a bécsi udvari könyvtárban található egy ilyen, Budán nyomtatott krónika. Egyébként a bécsi példány mutatható ki legrégebb óta jelenlegi

őrzési helyén, mert már egy 1666-os könyvjegyzékében szerepel. Majd éppen Bél Mátyás fia figyelt fel a lipcsei példányra – amely egyébként az egyik legdíszesebb példány. Érdekes, hogy a prágai példányról Széchenyi Ferenc, a magyar nemzeti könyvtár alapítója számolt be. 1787-es prágai útja során a Klementinum igazgatója személyesen kalauzolta a jezsuita gyűjteményben a magyar főurat. Ez a példány egyébként nagyon régóta, 1599 óta volt cseh földön. Különös értékét az adja, hogy kötése is eredeti, a korabeli budai könyvkötő műhelyben készült. A párizsi példány-

ról 1889-ben értesültek először Magyarországon, amikor a londoni Sotheby cég aukcióján ez a példány aukcióra került. A krakkói példányról úgy szereztünk tudomást, hogy amikor Chartorisky László herceg 1871-ben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában járt, Mátray Gábornak említette, hogy saját könyvtárában is van a *Chronicából* egy példány. A szentpétervári példányról Ballagi Aladár (1925) tudósított, megemlítve, hogy

Buda korabeli ábrázolása a Schedel-krónikából (1493)

e példánynak részben eredeti a kötése, a 19. századi kötésbe beledolgozták az eredetit.

Hosszú történetet lehetne mondani bármelyik külföldön őrzött példány megszerzéséről, most háromnak a sorsát emeljük ki, a két itthon őrzött példányét és az egyedüli magánkézben lévő, amely egyúttal az egyetlen tengerentúl őrzött példány is.

Szóljunk először a két, itthon őrzött példányról. A tíz közül egyetlenegy olyan van, amely sohasem hagyta el a történelmi Magyarország határait, ez pedig a budapesti Egyetemi Könyvtár példánya.

Valószínűleg Hanusfalván, a lengyel határhoz közeli Dessewffy-család gyűjteményében őrizték már akkor is, amikor Bél Mátyásnak tudomására jutott (1745), hogy létezik a bécsi könyvtárban egy ilyen különlegesen korai magyarországi nyomtatvány. A magyarországi példányról azonban nem tudhatott. De hamarosan ráterelődött a gyűjtők figyelme, mert többben is versengtek a könyv megvételéért vagy lemásolásáért. A többször is gazdát cserélt kötet sorsát élénk figyelemmel kísérte már évek óta a 19. század első felének egyik legnagyobb magyar könyvgyűjtője, Jankovich Miklós is. Végre három évvel később, 1796-ban sikerült is megvásárolnia a könyvet.

Egy évvel később, 1797-ben Széchényi Ferenc megbízta Kovachich Márton Györgyöt, hogy Hess nyomtatványát bármi áron megszerezze Jankovichtól hungarika-könyvtára számára. Ám Kovachich kudarcot vallott, ahogyan Széchényinek írta a levelében: „Jankovich nem adja a könyvet semmi pénzért sem.” Széchényi Ferenc már nem élhette meg, hogy az általa alapított Nemzeti Könyvtár büszke tulajdonosa legyen az első hazai nyomtatvány egy példányának. 1836-ban ugyanis az Országgyűlés megvásárolta az Országos Széchényi Könyvtár számára az eladósodott Jankovich gyűjteményét, s benne a Budai Krónikát.

Az előbb említettük, hogy Széchényi Ferenc nem tudta megszerezni Jankovichtól a Budai Krónikát, s nem sikerült más példányt sem felkutatni Európában. Majdnem negyed-

századdal az alapító Széchényi Ferenc halála után, 1843-ban meghirdették Franz Hildebrand német orvos és botanikus bibliotékájának egy részét árverésre. Horváth István igazgató József nádor segítségével megszerezte a könyvtár számára másodpéldányként (hiszen az előbb említett Jankovich-példány már hét éve a könyvtáré volt). Így is maradt intyegy harminc évig.

Négy évvel előtűt, 2012-ben a Magyar Könyv Napjára

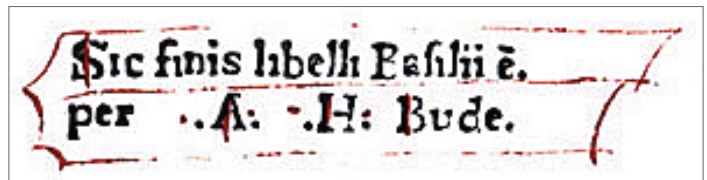
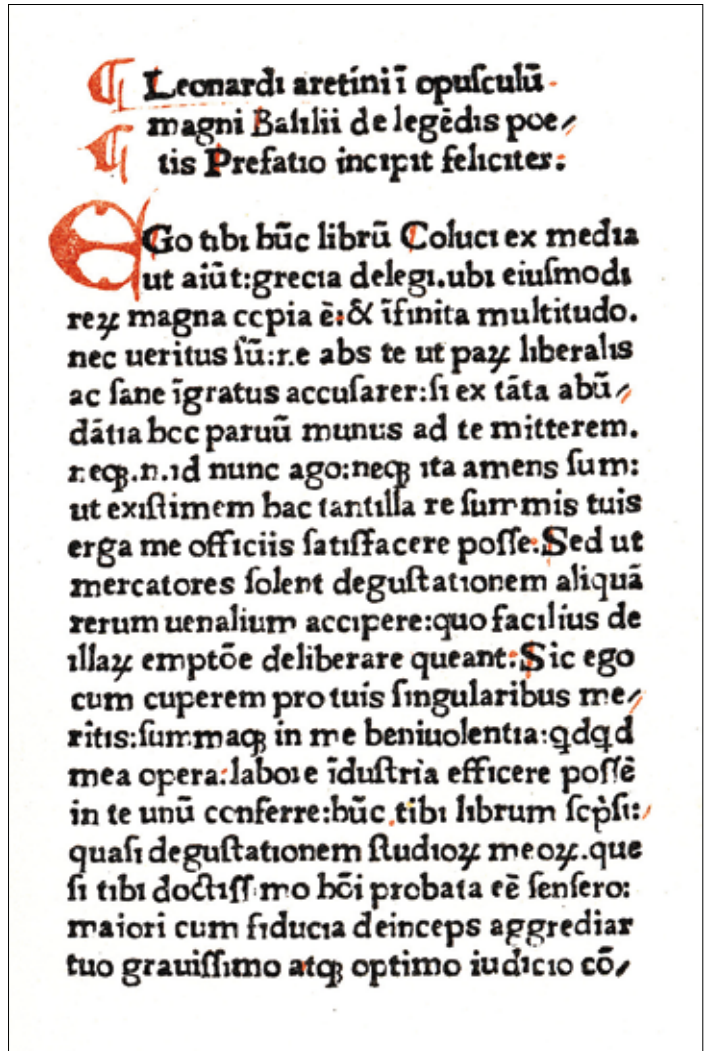
Jankovich Miklós műgyűjtő portréja

nemcsak a Széchényi Könyvtár példányát, hanem az Egyetemi Könyvtárét is megtekintették az érdeklődők az Országos Széchényi Könyvtárban, a Budavári Palota F épületében. Vajon miért? A válaszáért vissza kell mennünk 1875-ig. A Ferenciek terén álló Egyetemi Könyvtár épületének alapozását 1873-ban kezdték el. A földmunkák során különleges régészeti leletekre bukkantak a munkások. Az értékes kövek római és Mátyás-kori emlékek voltak, melyeket az Egyetem felajánlott a Nemzeti Múzeumnak néhány régi nyomtatványért cserébe.

Mivel a Széchényi Könyvtár szervezetileg 1949-ig a Múzeumhoz tartozott, így a kérésért értelemszerűen a régi gyűjteményből kellett teljesíteni: Bornemissza Péter prédikációival együtt a Budai Krónika Jankovich-féle példánya került át az Egyetemi Könyvtár újonnan elkészült épületébe, az ünnepélyes megnyitó előtt egy évvel, 1875-ben. Megjegyzendő, hogy a szóban forgó értékes római és Mátyás-kori faragott kövek ma a Budapesti Történeti Múzeumban vannak.

Százharminchét év múlva, igaz csak két napra, tehát újra egy térbe kerül a három nyomtatvány: Hess András Budai Krónikájának két hazai példánya. Biztos, hogy 539 évvel ezelőtt a Nemzeti Könyvtártól körülbelül 1000 méterre ez a két magyar ősnymtatvány ott hevert a budai nyomdász szekrényében, nagyjából kétszáz másik példánnyal együtt. S a boldog Hess András egyik első gondolata az lehetett, hogy melyik példányt sikerül majd eladnia a budai vásáron, 1473 pünkösdjén? Arra nem gondolhatott 1473-ben, hogy az egyik példány eljut a nagy tengeren túlra – Észak-Amerikába –, amelyet csak húsz év múlva fognak felfedezni.

És így jutunk el ahhoz a harmadik példányhoz, amelyről érdemes bővebben szólni. A Budai Krónika árverésen utoljára 1778-ben volt, így nagy meglepetést és nem várt örömet okozott, amikor egy müncheni antikvárius cég 1990 tavaszán meghirdette annak egy eddig ismeretlen példányát. Az eredeti ár többszöröséért, 420 ezer DM-ért vásárolta meg egy ismeretlen licitáló. Az aukciós teremben,

A Hess-nyomda másik kiadványa:

Basilius Magnus a költők olvasmányáról írt munkája és a kolofon

ahol az Országos Széchényi Könyvtár is képviselve volt, felcsattanó taps köszöntötte a nyomtatott könyvért Németországban addig elért legmagasabb árat (mai értékben kb.

100 millió forint). A vevő személyét nem fedték fel, azt azonban sejteni lehetett, hogy amerikai. Ez az a példány, amely ma Princetonban található, New Jersey államban,

a Scheide Library-ban. Ez az egyetlen magángyűjteményben lévő példány. A közvéleményt már az első pillanattól fogva érdekelte, hogy vajon honnan bukkant fel ez az aukcióra kínált példány? Két példány lappangott, illetve jöhetett szóba, az egyik azonban, amelyet egy kelet-porosországi közgyűjteményben őriztek, szinte biztosan elpusztult a háborúban. A másíkról annyit lehetett tudni, hogy egykor egy F. G. Heinrici nevű lipcsei evangélikus egyháztörténész birtokában volt. Később bebizonyosodott, hogy valóban ez utóbbi példányt kínálták eladásra, ez a különlegesen szépen díszített példány került Amerikába.

A Budai Krónika példányai valószínűleg nagyon hamar vevőre találtak. Már néhány évvel megjelenése után elfogyhattak, tekintve, hogy kéziratos másolatai maradtak fenn. Majd új kiadásban, Thuróczy János szerkesztésében valódi sikerkönyv lett – ez a Thuróczy Krónika.

Kevéssé ismert, de Andreas Hess budai sajtója alól egy másik könyv is kikerült, egy kisebb terjedelmű, szintén latin nyelvű kötet két művet is tartalmaz, egyet Basiliustól

és egyet Xenophóntól, két, humanisták által nagyra becsült szerzőtől. Ebből a nyomtatványból ma csak két példányt ismerünk, egyet Bécsben, a másikat egy németországi egyházi könyvtárban. Egy harmadikat Salzburgban őriztek, és az 1882-i budapesti könyvkiállításon be is mutatták. A második világháború alatt egy sóbányába menekítették, több ládányi más értékes könyvvel együtt. Az 1950-es években azonban a salzburgi könyvtárnak és nekünk is szembesülnünk kellett azzal, hogy egy láda, benne a Hess-nyomtatvánnyal az amerikai felszabadító hadműveletek során már nem került vissza helyére. Talán egyszer még felbukkan egy amerikai magángyűjteményben...

Mai tudásunk szerint nincs nyoma annak, hogy Andreas Hess 1473 után is folytatta volna tevékenységét Budán, sem neve, sem betűtípusa nem bukkant fel egyetlenegy európai nyomdában sem. Mátyás király, a propagandacélokat leszámítva, nem tulajdonított nagy jelentőséget a nyomdászatnak. Hess támogató hiányában szüntethette meg működését Budán.

VÉGÜL NÉHÁNY HASZNOS LINK A NETEN

- ◆ A Budai Krónika (Chronica Hungarorum) szövege magyarul is olvasható: <https://goo.gl/xthqkP>
- ◆ Teljes terjedelmében digitalizálva van a Budai Krónika három példánya: az Országos Széchényi Könyvtáré, a párizsi Bibliotheque Nationale-é és az amerikai Scheide Library-é: <https://goo.gl/WFh9Ga>
- ◆ <http://gallica.bnf.fr/arte:/12148/bpt6k852261f> <https://goo.gl/AO2y0d>

FELHASZNÁLT IRODALOM

Farkas Gábor Farkas: A Budai Krónika. In: Iskolakultúra 22. 2012. 103–112.

Farkas Gábor Farkas – Mikó Árpád: Régi kövek, régi könyvek. In: Művészet-történeti Értesítő (62) 2013. 1. sz. 1–16.

Borsa Gedeon: Andreas Hess. Bp. Argumentum 2013. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei 6.)

Csatlakozzon
a NYOMDAMÚZEUM
zárt csoportunkhoz
a Facebookon!

